

Erhart, Adolf

Jak klasifikovat jazyky?

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná.
1979, vol. 28, iss. A27, pp. [21]-33

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/100277>

Access Date: 21. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

ADOLF ERHART

JAK KLASIFIKOVAT JAZYKY?

1 Jazyky lze — jak známo — klasifikovat trojím způsobem. Tři klasifikační kritéria vyplývají ze tří základních metod zkoumání jazyka: genealogická (genetická) klasifikace je spjata s diachronickou jazykovědou, typologická k. se synchronickou jazykovědou, geografická k. s areální lingvistikou. V prvním případě jsou hlavním argumentem pro zařazení jazyků do jedné skupiny materiálové shody (tj. shody ve fonemických podobách morfémů, zejména gramatických), v druhém typologické shody, v třetím případě geografická kontinuita. Jednotlivé druhy jazykových skupení můžeme tedy charakterizovat takto:

	1	2	3
rodina	++	(+)	—
svaz	+	+	+
typ	—	++	—
areál	—	(+)	++

Hlavní příznak je označen ++, vedlejší (fakultativní) příznak je uveden v závorkách.

2 K základní jednotce genealogické klasifikace — rodině — srovn. dále §§ 4n. Typologická klasifikace sensu stricto (tj. rozdělení jazyků na flexivní, aglutinační apod.) patří dnes spíše už minulosti; současná typologická jazykověda si klade poněkud jiné cíle. Typologické kritérium se ovšem může uplatnit — jako pomocné vedle svrchu uvedených základních kritérií — při genealogické nebo geografické klasifikaci jazyků. Značně důležitou úlohu hraje při vymezení jazykových svazů. Jak je z tabulky patrné, stačí k důkazu existence jazykového svazu menší množství materiálových shod (než v případě jazykové rodiny), nutným předpokladem jsou však typologické shody a geografická kontinuita (kdežto v případě jazykové rodiny nejsou typologické shody relevantní — Benveniste 1953: 110, Cereteli 1968: 9).

21 Rozlišení jazykových rodin (primárních jazykových společenství vzniknuvších diferenciací) a svazů (sekundárních společenství vzniknuvších integrací) není vždy snadné. Naprosto spolehlivé je toto rozlišení jen tam, kde jde o společenství současných jazyků, jejichž starší vývoj je dosvědčen písemnými památkami. Tak je tomu především v případě evropského makroareálu (§ 3): jazyky tohoto makroareálu lze jednak zařadit do jednotlivých větví indoevropské a uralské rodiny (příp. do dalších rodin), jednak do jednotlivých svazů. Obecně se ovšem uznává jen existence balkánského svazu, kdežto názory lingvistů, co se týká počtu a vymezení dalších svazů, se značně různí. V nedávno vyšlé knize G. Décsyho (1973) se jich uvádí osm: tzv. velké jazyky, vikingský, litorální, pejpuský, rokytenský, dunajský, balkánský a kamský svaz. Lingvistické argumenty, jež D. předkládá, jsou však nedostačující (srov. náš recenzní článek v SaS 36, str. 325—330). Patrně bychom vystačili se čtyřmi svazy: vedle balkánského svazu můžeme postulovat existenci svazu středoevropského, východoevropského („eurasijského“) a západoevropského. Zařazení některých jazyků zůstane v každém případě sporné, což je mj. dáno vzájemným překrýváním svazů (s tím se nevyhnutelně musí počítat).

22 Mimo Evropu tvoří prokazatelně jazykový svaz jazyky Indie: indoevropské, drávidské, austroasiatské a tibetobarmské jazyky tu vykazují řadu společných rysů, zjevně sekundárních (výskyt cerebrálních souhlásek apod.; srov. Meile 1947: 118—119, Emenau 1956 aj.). V tomto případě se svaz do značné míry kryje s makroareálem (srov. dále §§ 3, 63). Závěr o existenci indického jazykového svazu se — podobně jako u evropských jazyků — opírá o znalost starších vývojových fází indoevropských a drávidských jazyků. Tam, kde jde o jazyky doložené jen v jejich současné podobě, bývá ovšem rozlišení rodin a svazů nezdědka obtížné (Amerika, Afrika, Nová Guinea aj.); obtíže mohou také vyplývat z chybění gramatických morfémů v některých jazycích (jihovýchodní Asie aj.). Stejná otázka vyvstává u některých dávných jazykových společenství: opětovně byla vyslovena domněnka, že indoevropské, semitohamitské aj. jazyky představují vlastně dávné jazykové svazy, vzniknuvší integrací různorodých složek (Trubeckoj 1939 aj.). Takovýto vývoj nelze a priori vyloučit, ovšem za předpokladu, že proběhl ještě před vznikem flexe; srov. dále §§ 73n.

3 V rámci geografické klasifikace jazyků pokládáme za základní jednotku makroareál. Makroareál je charakterizován především geograficky: jde o jazyky rozsáhlé oblasti, tvořící výrazný geografický celek. Tyto jazyky mohou vykazovat i jisté typologické shody (ale to není podmínkou). Uživatelé příslušných jazyků nezdědka tvoří — ve větší nebo menší míře — kulturní společenství, charakterizované mj. užíváním starých kulturních jazyků (latina, řečtina, sanskrt, arabština, čínština apod.). Rovněž z antropologického hlediska může jazykový makroareál tvořit více nebo méně výrazný celek (Austrálie, Amerika, ale do značné míry i Evropa, vých. Asie apod.). — Jazyky světa lze rozdělit do devíti makroareálů:

1. Evropa, 2. severní a střední Asie, 3. východní Asie, 4. Indonézie a Océánie, 5. Austrálie, 6. Indie, 7. Přední Asie a severní Afrika, 8. ostatní Afrika, 9. Amerika. Některé z nich jsou vymezeny velmi přesně (5, 9), v jiných případech přesné hranice chybějí (1—2, 2—3, 3—4 atd.). Zvláště sporné je zařazení některých oblastí, např. Íránu: lze ho zařadit jak do předoasijského, tak i do indického makroareálu. V oblasti Zadní Indie se stýkají dokonce tři makroareály (indický, východoasijský a oceánský), z čehož vyplývá řada problémů. Pokud bychom do indického makroareálu zahrnuji jen jazyky indického subkontinentu, bude se krýt se svrchu zmíněným indickým jazykovým svazem. Tento případ je ovšem výjimečný, neboť svazy se jinak kryjí s dílčími oblastmi (areály) makroareálů (viz rozdělení evropského makroareálu na jazykové svazy, zmíněné v § 21).

4 V rámci genealogické klasifikace jazyků uvádějí někteří jazykovědci vedle základní jednotky „rodina“ i jednotky vyššího řádu. Je charakteristické, že se tyto termíny objevily při pokusech o klasifikaci jazyků „bez historie“ — amerických, australských, papuánských, sudánských apod. Tato klasifikace se opírá v prvé řadě o lexikostatistická data (procento dochovaných lexikálních jednotek základního slovního fondu, čítajícího 100, resp. 200 jednotek). Tvůrce glotochronologie M. Swadesh navrhl tuto stupnici jednotek genealogické klasifikace (Gudschinsky 1956: 207):

language	100—81 %	uchovaných lexik. jednotek
family	81—36 %	uchovaných lexik. jednotek
stock	36—12 %	uchovaných lexik. jednotek
microphylum	12—4 %	uchovaných lexik. jednotek
mesophylum	4—1 %	uchovaných lexik. jednotek
macrophylum	—1 %	uchovaných lexik. jednotek

41 Jiní autoři vystačí se stupnicí *family* — *stock* — *phylum*, příp. uvádějí ještě další jednotky nižšího řádu než je rodina: *subfamily*, *group*, *subgroup* apod. Rovněž lexikostatistické vymezení není jednotné. C. L. Voorhoeve (1975: 16) užívá pro papuánské jazyky této stupnice: *dialects of one language* 100—80 %, *family* 79—28 %, *stock* 27—12 %, *phylum* 11—5 %. Konkrétní ukázka: Trans-New-Guinea phylum zahrnuje 25 „stocks“, z nichž některé se dělí na několik rodin (*family*), jiné reprezentují jen jednu rodinu nebo jen jeden jazyk („stock-level family“ nebo „phylum-level isolate“). Vedle této velké skupiny nachází ovšem V. na území západního Irianu ještě několik dalších skupin nebo izolovaných jazyků stejného řádu!

42 Značně odlišnou terminologii používá S. A. Wurm (1972) při klasifikaci australských jazyků: *language* (přes 71 %), *subgroup* (51—70 %), *group* (26—50 %), *phyletic family* (16—25 %). Na území Austrálie je podle W. celkem 26 jazykových rodin, jež spolu tvoří jediné „phylum“.

43 V případě severoamerických jazyků je tvůrcem klasifikačního schematu tohoto typu E. Sapir, jež spojil 19 rodin domorodých jazyků severní a střední Ameriky

v šest velkých skupin („stocks“): 1. algonquin-wakash, 2. eskimo-aleut, 3. hoka-aiou, 4. na-dene, 5. penutia, 6. uto-aztek-tano. Někteří z pozdějších badatelů pochybovali o zdůvodněnosti této klasifikace, jiní naopak vyslovili domněnky o existenci ještě větších celků (řádu „phylum“), zahrnujících i jazyky střední a zčásti i jižní Ameriky (Langues du monde², str. 959n., Pinnow 1964: 24—5). Srovn. dále § 64.

44 Dodejme ještě, že tato anglická terminologie nemá v jiných jazycích náležité ekvivalenty. Sporadicky se objevují termíny jako fr. *grande-famille* (Langues du monde²), něm. *Grossfamilie* apod. (č. *velkorodina* — Erhart—Lamprecht 1967). Něm. termín *Sprachstamm* (*Stamm* = *phylum*!) se občas užívá ve významu „jazyková rodina“ (*indogermanischer Sprachstamm* apod.). Podobně se u nás užívalo — nedůsledně — termínu „čeled“. Potřeba sjednotit tuto terminologii je tedy aktuální.

5 Problém vytvoření (resp. ustálení) terminologie v této oblasti je ovšem spjat s několika dalšími otázkami. Především se můžeme ptát, do jaké míry je složitá hierarchie genealogických termínů potřebná, zejména při bádání o jazycích nám bližších. Jak již bylo ukázáno, je anglická terminologie spjata s lexikostatistickým vyhodnocováním jazykové příbuznosti. Existence indoevropské, uralské, semitaké aj. jazykových rodin byla ovšem prokázána dávno před tím než lexikostatistická metoda vznikla. Při konfrontaci výsledků historickosrovnávacího bádání s výsledky lexikostatistických výzkumů se dochází k zajímavým závěrům: kdybychom měli k dispozici pouze lexikostatistické údaje, pokládali bychom současné indoevropské jazyky spíše za „stock“ než za „family“! Procento uchovaných lexikálních jednotek činí totiž při porovnání současných slovanských jazyků s indoíránskými asi 24, s románskými asi 28, s germánskými asi 34 (Čejka—Lamprecht 1963: 16). Tento fakt nicméně nepovede k tomu, abychom indoevropské jazyky pokládali za genetickou jednotku vyššího řádu než je rodina. Domníváme se, že termín „rodina“ musí být ponechán jako označení maximální skupiny jazyků, jejichž sounáležitost lze ještě bezpečně prokázat — bez ohledu na lexikostatistická data. Bezpečným důkazem jsou — jak už bylo uvedeno — především shody ve fonemické struktuře gramatických morfémů.

51 Případ indoevropských jazyků zároveň ukazuje, jak současný stav může mýlit: kdyby americké, africké, papuánské aj. jazyky byly známy i ve svých starších podobách, dospěli bychom patrně k závěrům o existenci skutečných jazykových rodin v řadě takových případů, kde dnešní badatelé užívají termínů „stock“ nebo „phylum“. Historickosrovnávací bádání (doplněné metodou vnitřní rekonstrukce) povede nepochybně k objasnění mnoha problémů i tam, kde starší památky zcela chybějí; toto bádání ovšem ještě příliš nepokročilo (Haas 1969, Erhart 1971). A tak jsme zatím v mnoha oblastech odkázáni hlavně na lexikostatistická data. Klasifikace založená na těchto datech má ovšem jen předběžný charakter; spolehlivý důkaz jazykové příbuznosti může poskytnout pouze historickosrovnávací bádání (Haas 1969: 72n.).

52 Za těchto okolností bychom mohli vystačit s jedinou klasifikační jednotkou vyššího řádu než je „rodina“. Nejvhodnější české označení této jednotky bude „(jazykový) kmen“. Jazykový kmen je seskupení dvou nebo několika jazykových rodin, mezi nimiž existují shody typologické i materiállové, ovšem v míře nedostačující k tomu, abychom je mohli spojit v jednu rodinu. Jaká tato míra má být, nelze stanovit jednotně pro všechny případy (srovn. Klimov 1971: 81n.). V hierarchii genealogických jednotek založené na lexikostatistických datech by mohlo jednotce „kmen“ nejspíše odpovídat *phylum*. Tak např. při porovnání indoevropských a uralských jazyků docházíme k číslům charakteristickým pro „*phylum*“ (Čejka—Lamprecht 1963: 17): indoevropské a uralské jazyky patrně spolu tvoří indouralský kmen (Collinder 1964, Čop 1975 aj.). Potřeba dalších termínů je sporná. Jak už bylo ukázáno, odpovídají rodiny, jejichž existence je nesporná, nezřídka skupinám charakterizovaným jako „stock“. Kromě toho existuje (na Nové Guineji i jinde) mnoho případů, kdy „*phylum*“ = „stock“ — „*phylum-level stock*“). V ojedinelých případech, kdy se neobejdeme bez mezistupně mezi kmenem a rodinou, jeví se jako nejvhodnější termín „velkorodina“. Pro jednotky nižšího řádu než rodina bude nejlépe kodifikovat termín „větev“, pro ještě nižší jednotky termín „podskupina“. Tam, kde potřebujeme zařadit mezistupeň mezi rodinou a větví, doporučujeme termín „sekce“: uralská rodina se dělí na ugrofinskou a samojedskou sekci. Postulujeme-li naopak jednotky ještě vyššího řádu než kmen, nabízí se nejspíše termín „velekmen“; srovn. §§ 7n.

6 Tento terminologický aparát najde své uplatnění v rámci klasifikace jazyků světa, založené na kombinaci hlediska areálního, genetického a zčásti i typologického (v běžných výčtech jazyků světa bývají prvá dvě kritéria pomíchána, takže u jednotlivých položek není zřejmé, zda jde o rodinu, kmen nebo areál!) a navazující na ideje T. Milewského (1948: 334n.). Ve většině makroareálů (§ 3) lze rozlišit tři jazykové vrstvy: archaickou, primární a sekundární. Archaickou vrstvu tvoří drobné rodiny nebo jednotlivé jazyky; někdy je lze shrnout v jeden kmen, jindy je jejich genetická sounáležitost nepravděpodobná. V některých případech tvoří archaickou vrstvu jazyky, jež v jiných makroareálech představují primární vrstvu. Jazyky archaické vrstvy nacházíme zpravidla v periferních oblastech nebo v enklávách vklíněných mezi jazyky primárních a sekundárních vrstev. Jazyky těchto vrstev většinou jeví stopy substrátového působení archaických jazyků. — Primární vrstvu tvoří jedna jazyková rodina nebo několik rodin, tvořících zpravidla kmen (srovn. dále §§ 61n.). Areály primárních jazyků bývají menší než areály sekundárních j. a často jsou periferní; jazyky primární vrstvy nebývají expanzivní, naopak často ustupují jazykům sekundární vrstvy. — Sekundární vrstvu tvoří jedna jazyková rodina. Areály těchto jazyků bývají větší než areály jazyků primárních a archaických a bývají centrálně položeny. Jde o expanzivní vrstvu, rozšířivší svůj areál na úkor ostatních jazyků makroareálu (tato expanze

někde pokračuje i v současnosti). Sekundární jazyky tvoří s primárními zpravidla jeden kmen (vznikly sekundární expanzí jedné z částí tohoto kmene).

61 V makroareálu 1 (Evropa) tvoří archaickou vrstvu tzv. jafetické jazyky: tři drobné rodiny kavkazských jazyků, baskičtina a řada zlomkovitě doložených izolovaných jazyků. Sounáležitost všech těchto jazyků se dnes pokládá za nedokazatelnou. Primární vrstvu tvoří uralské jazyky, sekundární indoevropské j.; obě rodiny spolu tvoří indouralský kmen. — V makroareálu 2 (severní a střední Asie) tvoří archaickou vrstvu paleoasiatské jazyky (jedna malá rodina a několik izolovaných jazyků), primární vrstvu jazyky mongolské, tunguzské, korejština a japonština (?), sekundární turkotatarské jazyky. Jazyky primární a sekundární vrstvy spolu tvoří altajský kmen. — V makroareálu 3 (východní a jihovýchodní Asie) můžeme za archaickou vrstvu pokládat „austriické“ jazyky (tvořící primární, resp. i sekundární vrstvu v makroareálu 4); primární vrstvu tvoří tibetobarmské j., sekundární sinotajské jazyky. Tyto dvě rodiny spolu tvoří tibetochínský kmen. — V makroareálu 4 (Indonézie, Oceánie) představují archaickou vrstvu papuánské jazyky (několik kmenů), primární vrstvu austroasiatské j., sekundární vrstvu austronéské jazyky. Tyto dvě rodiny bývají spojovány v tzv. austrický kmen. — V makroareálu 5 (Austrálie) tvoří archaickou vrstvu tasmanské j. (1 rodina ?), primární vrstvu 25 drobných rodin paleoaustralských jazyků, sekundární vrstvu rodina pama-yungan („neoaustralská“). Jak už bylo uvedeno v § 42, tvoří všechny australské jazyky spolu jeden kmen. — V makroareálu 7 (Přední Asie, severní Afrika) můžeme za archaickou vrstvu pokládat jednak „jafetické“ jazyky (v Asii), jednak „sudánské“ jazyky (ve vých. Africe). Primární vrstvu tvoří tzv. hamitské jazyky, sekundární semitské jazyky. Semitohamitské jazyky je třeba pokládat spíše za kmen než za rodinu (srovn. § 72): afroasiatský kmen. — V makroareálu 8 (střední a jižní Afrika) tvoří archaickou vrstvu paleoafriické (khai-sanské) jazyky; jejich sounáležitost nebyla zatím prokázána. Primární vrstvu tvoří tzv. sudánské j., sekundární jazyky bantuské. Sudánské jazyky lze shrnout do 2—3 kmenů: nigerokonžský, kordofánský a nilo-saharský (Greenberg 1963). První z nich zahrnuje pět rodin (západoatlantskou, mande, voltskou, kwa, adamawa) a jednu velkorodinu (benue-kongo). Do této velkorodiny patří vedle tzv. bantoidních jazyků i rodina bantu.

62 V některých makroareálech lze mluvit ještě o terciární vrstvě; tvoří ji jazyky, jež v nedávné době expandovaly z jiných makroareálů. V makroareálu 1 (Evropa) jsou to turkotatarské jazyky, v makroareálu 2 (severní a střední Asie) naopak indoevropské j. (ruština). V makroareálu 5 (Austrálie) terciární vrstva (angličtina) zcela převládla nad domácími jazyky. V makroareálu 8 (střední a jižní Afrika) tvoří terciární vrstva (holandština-afrikánština, angličtina) nevelký areál jen na jižním okraji, v celém makroareálu však indoevropské j. plní funkci administrativních a kulturních jazyků.

63 Zvláštní situace je v makroareálu 6 (Indie). Za sekundární vrstvu tu musíme pokládat neautochtonní indoevropské (indoáarské) jazyky, za primární vrstvu j. drávidské a austroasiatské. Drávidské j. se vyskytují pouze na indickém subkontinentě, kde tvoří periferní areál a enklávy. Rovněž austroasiatské j. (munda) tvoří v Indii pouhé enklávy. Obě rodiny nepochybně představují starší vrstvu, nejsou však podle všeho v Indii autochtonní. Všechny uvedené jazyky spolu tvoří indický jazykový svaz (§ 22). Jazyky archaické vrstvy (užívané původním obyvatelstvem černého plemene) se přímo v Indii nezachovaly, za poslední jejich zbytek však můžeme pokládat andamánské j. Záhadný jazyk burušaski můžeme nejspíše přiřadit k „jafetickým“ jazykům, tvořícím archaickou vrstvu v oblasti Íránu (srovn. § 3).

64 Také v Americe (makroareál 9) se dají rozlišit jazyky archaické, primární a sekundární vrstvy. Situace je tu ovšem nadmíru komplikována jednak tím, že historicko-srovnávací bádání o amerických jazycích dosud málo pokročilo (zejména pokud se týká jižní Ameriky), jednak velkou rozlohou tohoto makroareálu. Proto bude účelné pokusit se o rozlišení jednotlivých vrstev v rámci dílčích areálů. Stupeň hypotetičnosti těchto úvah je přirozeně mnohem vyšší než v předcházejících případech. Za archaickou vrstvu můžeme nejspíše pokládat izolované jazyky nebo drobné rodiny, tvořící periferní areály nebo enklávy. Nejsnáze lze tuto vrstvu odlišit v jižní Americe: tzv. paleoamerické j. v nejjižnější části kontinentu a porůznu v pralesích Amazonie. Nesnadné je naproti tomu rozlišení archaické a primární vrstvy v severní a střední Americe: archaickou vrstvu nejspíše tvoří drobné jazyky oblastí představujících pestrou mozaiku (pásmo při Tichém oceánu, jihovýchod USA). Za primární vrstvu pokládáme i zde koherentní jazykové rodiny pokrývající rozsáhlé oblasti. V řadě

	sekundární	primární	archaické
severozápad, východ	na-dene, algonkin	kutenai, salish, wakash	HOKA-SIOU
jihozápad, Mexiko	uto-aztek	otomang	PENUTI
střední Amerika, severozápad j. Ameriky	čibča	maya-soke	?
andská oblast	kečua	ANDSKÉ J. (aymara, arau- kánština aj.)	PALEO- AMERICKÉ J.
amazonská a laplatská oblast	karib	arawak, tupi-guarani	

případů je ovšem sporné, zda máme danou skupinu charakterizovat jako primární nebo sekundární vrstvu. Celkový obraz znázorňuje tabulka na s. 27.

Jedním z hlavních pojítek celého makroareálu je terciární vrstva — indoevropská (angličtina, španělština, portugalština), zatlačivší domácí jazyky amerického kontinentu zcela do pozadí a odsoudivší je tak — zejména v severní Americe — k postupnému zániku.

7 Závěrem těchto úvah o klasifikaci jazyků bychom se ještě chtěli dotknout otázky příbuzenských vztahů mezi rodinami (kmeny) různých makroareálů. Již dávno byla postulována příbuznost mezi jazyky makroareálů 1, 2 a 7: uralské a altajské jazyky byly spojovány v uraloaltajský (vele)kmen, indoevropské a semitohamitské jazyky v „nostratický“ (vele)kmen (Collinder 1964: 162n., Rjasanen 1968, Cuny 1946 aj.). V současné době je aktuální teorie o původní sounáležitosti jazyků primárních a sekundárních vrstev všech těchto tří makroareálů a nadto i jazyků jihokavkazských a drávidských: nostratická teorie V. M. Illiče-Svityče aj. (Illič-Svityč 1971, Lamprecht—Čejka 1975 aj.). Podobně spojují někteří jazykovědci jazyky makroareálů 3 a 4 (kromě papuánských) v „makroaustrický“ velekmen a jazyky makroareálu 8 (kromě paleoafrických) v „neoafrický“ velekmen (Langues du monde², str. 525n., 735, Stopa 1966: 105—106). Podobné domněnky přirozeně existují i o jazycích makroareálu 9: jazyky penuti, maya-soke, čibča a příp. i uto-aztek jsou spojovány v jeden velekmen (makro-penuti, resp. makro-maya), podobně jazyky hoka-siou a algonkin-wakash (makro-hoka); jazyky arawak, tupi-guarani a araukánské (makro-arawak) apod. (Vrhel 1976: 71). Nechybějí ani domněnky o existenci transkontinentálních genetických svazků (velekmenů): Swadesh 1960, Milewski 1955, 1966, Bouda 1963 aj.

71 Ze všech domněnek tohoto druhu je daleko nejlépe propracována teorie o existenci nostratického (boreálního) velekmene. Její autor (a jeho spolupracovníci a následovníci) se dokonce pokusil o stanovení hláskových responzí mezi příslušnými rodinami a o rekonstrukci nostratického fonologického systému. Práce V. M. Illiče-Svityče (a dalších) imponují svou důkladností, znalostí materiálu a metodologickou čistotou. Objektivně jim lze vytknout snad jen jedno: pokoušejí se dokázat něco, co je prostě nedokazatelné, totiž genetickou sounáležitost jazyků, jejichž diferenciaci začala v době před minimálně 10 000 lety. Za tak dlouhou dobu se jazyky změní k nepoznání, a to jak po stránce fonologické, tak i lexikální a gramatické. Pro doklady nemusíme chodit příliš daleko: u indoáráských jazyků stačily k radikální přestavbě gramatického systému tři tisíce let (sanskrt — hindština), u angličtiny dokonce pouhých 1 200 let! Nelze tudíž čekat shody v oblasti gramatické stavby mezi jazyky, jež se od sebe oddělily v době mnohem starší. Tím jsme ovšem a priori připraveni o hlavní důkaz příbuznosti (shody v gramatické stavbě, zejména ve fonemické struktuře gramatických morfémů). Co se týká lexika, předpokládá glotochronologická teorie pro časový interval 10 000 let (a více) uchování méně než jednoho procenta základního slovního

fondu (Gudschinsky 1956: 207). Nostratický slovník V. M. Illiče-Svityče obsahuje celkem 353 položek (slov a sufixů); tedy na první pohled úctyhodný počet shod, z toho však značná část (asi čtvrtina) jsou shody pouze dvou rodin, kdežto případů, kdy se na shodě podílí všech šest rodin, je mizivě málo.

72 Další námitky mají spíše subjektivní charakter: 1. Sám předpoklad lineárního vývoje od nostratického prajazyka k prajazykům jednotlivých kmenů a rodin a dále k jednotlivým větvím a jazykům je podle našeho soudu problematický. Zkoumání indoevropských jazyků totiž ukazuje, že historicky doložené větve nevznikly postupnou diferenciací, ale představují produkt složitého vývoje, v němž docházelo i k integraci různorodých složek (Erhart 1976). — 2. Je při nejmenším předčasně spojovat v jeden celek jazykové kmene, jejichž existence nebyla dosud s konečnou platností prokázána. Mnoho lingvistů dosud pochybuje o existenci altajského kmene a pokládá shody mezi příslušnými jazyky spíše za důsledek jejich kontaktu (Ščerbak 1966, Doerfer 1966, Klousoň 1969 aj.); to přirozeně platí v ještě větší míře o vztahu mezi indoevropskými a uralskými jazyky. Sounáležitost semitských a „hamitských“ jazyků je sice obecně uznávána, rekonstrukce semitohamitských praforem je však spojena s velkými nesnázi (Langues du monde², str. 86—87, Djakonov 1967: 179n.). — 3. Rekonstruovaný hláskový systém nostratického prajazyka je extrémně složitý (14 sykavek a afrikát!), složitější než v kterémkoli ze srovnávaných jazyků a z typologického hlediska tedy málo pravděpodobný (podobně složitý systém postuloval A. Cuny pro společný předstupeň indoevropských a semitohamitských jazyků; srovn. též Heilmann 1965). Srovn. dále Palmaitis 1978.

73 Tyto námitky nemají za cíl vyvrácení nostratické teorie. Ta totiž patří do kategorie těch umně zkonstruovaných domněnek, jež nelze ani s konečnou platností vyvrátit, ani učinit věrohodnějšími (také teorie A. Cunyho, B. Collindera aj. nebyly nikdy podrobeny zdrcující kritice, na druhé straně však zdaleka nedošly obecného uznání!). Míra skepse k domněnkám tohoto druhu je věcí subjektivního názoru jazykovědce. Podle našeho soudu je nejvyšší genetickou jednotkou, jejíž existenci lze ještě s jakousi dávkou pravděpodobnosti postulovat, jazykový kmen. Zde je zjevně také konečná mez aplikace historickosrovnávací metody (srovn. Kroeber 1960). Lze si dokonce položit otázku, zda možnosti této metody nekončí už u jazykových rodin a zda je vůbec možné rekonstruovat např. indouralské formy (jak se o to pokouší B. Čop aj.); snad by bylo vhodnější aplikovat dále metodu vnitřní rekonstrukce a příp. konfrontovat protoindoevropské a protouralské (nebo pod.) formy, k nimž se touto cestou došlo.

731 Není pochyby, že existují i lexikální a typologické shody přesahující rámec jazykových kmenů. Tyto shody lze statisticky vyhodnotit a dělat z nich jisté klasifikační závěry (k metodě srovn. Greenberg 1957 aj.), nikoli však závěry o genetické sounáležitosti. Nemáme totiž kritérium, jež by nám umožnilo rozhodnout, zda jde o stopy původní sounáležitosti nebo pozdějšího kontaktu, zda postulované jazykové

společenství představovalo genetický celek nebo jazykový svaz (§§ 21—22) apod. (Benveniste 1953: 110, Haas 1969: 82n.). Je třeba počítat s tím, že jazyková společenství měla v době před 10 000 lety (a starší) poněkud jinou strukturu než v pozdějších obdobích (v tomto prvobytném období vývoje lidské společnosti existovaly jen málo početné skupiny — rody, kmeny, což nutně mělo své sociolingvistické důsledky), dále pak i s tím, že interferencí dávných jazyků mohly vznikat nové jazyky, kvalitativně odlišné od komponent míšení. Za této situace mohly části původních celků (rodin, kmenů) vytvářet nové celky integrací s částmi jiných původních celků, čímž byl teprve dán základ pozdějších kmenů a rodin.

74 Tyto dávné vývojové procesy se ovšem vymykají našemu poznání. Domněnky o nich lze formulovat různým způsobem. Sem patří i teorie jazykových cyklů (Milewski 1948: 334 n.) a teorie alogenetických vztahů (Cereteli 1968). Podstata těchto teorií je zhruba tato: Jestliže jazyk (rodina) A vykazuje shody s jazyky (rodinami) B a C, nemusí to svědčit o jejich společném původu (vzniku ze společného prajazyka); v příbuzenském (genetickém) vztahu mohou být např. jen jazyky A a B, kdežto shody s C mohou být důsledkem kontaktu — míšení („alogenetický“ vztah). Jazyk C může být dále v příbuzenském svazku s jazykem D, ten pak může být alogeneticky svázan s dalšími jazyky atd. Takto zřetězené jazyky vytvářejí spolu jazykový cyklus.

75 V duchu těchto teorií by bylo možno interpretovat vztahy mezi jazykovými rodinami makroareálů 1, 2, 6 a 7 např. takto: Indoevropské jazyky tvořily v dávných dobách součást jazykového kmene (rodiny) X, k němuž příslušel také předek uralských jazyků. K tomuto kmeni X patřily i další jazyky, z nichž některé zanikly beze stop, jiné se podílely na formaci dalších (pozdějších) jazykových kmenů. Jeden z takovýchto jazyků (bližší uralštině) byl komponentou (nebo substrátem?) pozdějšího altajského kmene, jiný se snad podílel na formování drávidské rodiny (Tyler 1969). Na druhé straně snad existoval dávný jazykový kmen Y („jafetitský“). Jeho hlavním reliktem v historické době jsou kavkazské jazyky. Shody mezi pozdějšími rodinami indoevropskou a semitskou (semitohamitským kmenem?) jsou dány snad společnou „jafetitskou“ komponentou (substrátem?) obou rodin. Nejsou vyloučeny ani spojitosti mezi tímto kmenem Y a pozdějšími drávidskými jazyky („jafetitská“ elamština vykazuje nápadné shody s drávidštinou — Mc. Alpin 1974). Na druhé straně došlo patrně ke kontaktu jazyků kmene X s paleoasiatskými jazyky (shody uralsko-paleoasiatské) atd. atd. — Všechny zmíněné jazyky spolu vytvářejí jazykový cyklus (některé jeho členy mohou být ovšem zařazeny i do jiných cyklů). Vztahy mezi členy tohoto cyklu připouštějí samozřejmě i jinou interpretaci: výše načrtnutý model je jen jeden z mnoha možných. Jsme však přesvědčeni, že tato skromnější domněnka o nostratickém jazykovém cyklu je za současného stavu bádání únosnější a přijatelnější než postulát nostratického velekmene.

LITERATURA

- Benveniste (E.) 1953: La classification des langues. (in) *Problèmes de linguistique générale* (Paris 1966), str. 99—118.
- Bouda (K.) 1963: Totonaco. (in) *Orbis* 12, str. 284—315.
- Cereteli (G. V.) 1968: O jazykovom rodstve i jazykových sozuzach. (in) *VJa* 1968, seš. 3, str. 3—18.
- Collinder (B.) 1964: Sprachverwandtschaft und Wahrscheinlichkeit (Uppsala; sborník obsahuje hlavní C-ovy studie o indouralské otázce).
- Cuny (A.) 1946: Invitation a l'étude comparative des langues indo-européennes et des langues chamito-sémitiques (Bordeaux).
- Čejka (M.)—Lamprecht (A.) 1963: K otázce vzniku a diferenciacie slovanských jazyků. (in) *SPFFBU A* 11, str. 5—20.
- Čop (B.) 1975: Die indogermanische Deklination im Lichte der indouralischen vergleichenden Grammatik (Ljubljana; kniha obsahuje odkazy na řadu dalších Č-ových studií o indouralské otázce).
- Décsey (G.) 1973: Die linguistische Struktur Europas (Wiesbaden).
- Djakonov (I. M.) 1957: Jazyki drevnej Perednej Azii (Moskva).
- Doerfer (G.) 1966: Zur Verwandtschaft der altaischen Sprachen. (in) *IF* 71, str. 81n.
- Emeneau (M. B.) 1956: India as a Linguistic Area. (in) *Lg* 32, str. 3—16.
- Erhart (A.) 1971: Historickosrovnávací metoda a indiánské jazyky (recenze knihy M. Haasové). (in) *SaS* 32, str. 359—361.
- Erhart (A.) 1976: Geneze indoevropských jazyků — diferenciacie či integrace? (in) *LF* 99, str. 193—205.
- Erhart (A.)—Lamprecht (A.) 1967: K otázce vztahů indoevropských jazyků k jiným jazykovým rodinám. (in) *SaS* 28, str. 385—393.
- Greenberg (J.) 1957: Genetic Relationship among Languages. (in) *Essays in Linguistics* (New York), str. 35—45.
- Greenberg (J.) 1963: The Languages of Africa (Bloomington).
- Gudschinsky (S. C.) 1956: The ABC's of lexicostatistics (glottochronology). (in) *Word* 12, str. 175—210.
- Haas (M. R.) 1969: The Prehistory of Languages (Haag).
- Heilmann (L.) 1965: Camito-semitico e indoeuropeo. (in) *Omaggio Rosetti* (București), str. 353 až 356.
- Illič-Svityč (V. M.) 1971: Opyt sravnenija nostratičeskich jazykov I (Moskva).
- Klimov (G. A.) 1971: Voprosy metodiki sravnitel'no-genetičeskich issledovanij (Leningrad).
- Klouson (D.) 1969: Lexikostatističeskaja ocenka altajskoj teorii. (in) *VJa* 1969, seš. 5, str. 22—41.
- Kroeber (A. L.) 1960: Statistics, Indo-European and Taxonomy. (in) *Lg* 36, str. 1—21.
- Lamprecht (A.)—Čejka (M.) 1975: Zamyšlení nad příbuzností jazykových rodin a nad slovníkem nostratických jazyků Illiče-Svityče. (in) *SPFFBU A-22/23*, str. 221—234.
- Langues du monde² = Les langues du monde (par un groupe des linguistes sous la direction de A. Meillet et M. Cohen). Nouvelle édition (Paris 1952).
- Mc. Alpin (D. W.) 1974: Toward Proto-Elamo-Dravidian. (in) *Lg* 50, str. 89—101.
- Meile (P.) 1947: L'Inde classique I (Paris)
- Miłowski (T.) 1948: Zarys językoznaństwa ogólnego II (Lublin).
- Miłowski (T.) 1955: Comparaison des systèmes phonologiques des langues caucasiques et américaines. (in) *Lingua* Posn. 5, str. 136—165.
- Miłowski (T.) 1966: Linguistic Contacts between the Peoples of America and Asia. (in) *Lingua* Posn. 11, str. 7n.

- Palmaitis (M. L.) 1978: Prajazyk — genetickáje ili kontaktnaja obščnost. (in) VJa 1978, 1978, seš. 1, str. 51n.
- Pinnow (H. J.) 1964: Die nordamerikanischen Indianersprachen (Wiesbaden).
- Rjasanen (M.) 1968: Ob uralo-altajskom jazykovom rodstve. (in) VJa 1968, seš. 1, str. 43—49.
- Stopa (R.) 1966: Sprachentwicklung der Menschheit (exemplifiziert durch diejenige in Afrika). (in) Lingua Posn. 11, str. 73—106.
- Swadesh (M.) 1960: La lingüística como instrumento de la prehistoria (Mexico).
- Ščerbak (A. M.) 1966: O charaktere lexičeskich vzajmoevazej tjurkskich, mongol'skich i tungso-maňčurskich jazykov. (in) VJa 1966, seš. 3, str. 21—35.
- Trubeckoj (N. S.) 1939: Gedanken über das Indogermanenproblem. (in) Acta linguistica 1, str. 81n.
- Tyler (S. A.) 1969: Dravidian and Uralian. (in) Lg 44, str. 796n.
- Voorhoeve (C. L.) 1975: Languages of Irian Jaya (Canberra).
- Vrhel (F.) 1976: Úvod do studia nativních jazyků Iberoameriky (Praha).
- Wurm (S. A.) 1972: Languages of Australia (Haag).

ZUR KLASSIFIKATION DER SPRACHEN

Der Verfasser befaßt sich in seinem Aufsatz vornehmlich mit drei Fragen: 1. Mit welchen Einheiten man im Rahmen der genealogischen Klassifikation rechnen kann? 2. Gibt es eine universelle Klassifikation der Sprachen, die auf einer organischen Verknüpfung aller drei Kriterien (des genetischen, des typologischen und des geographischen) beruhen würde? 3. Gibt es einen nostratischen Großstamm?

	archaisch	primär	sekundär
1 Europa	„japhetisch“	uralisch	indoeuropäisch
2 Nord- und Mittelasien	paläoasiatisch	mongolisch u. tungusisch	turkotatarisch
3 Ost- und Südostasien	„austrisch“	tibetobirmanisch	sinothaisch
4 Indonesien, Ozeanien	papuanisch	austroasiatisch	austronesisch
5 Australien	tasmanisch	paläoaustralisch	neoaustralisch
6 Indien	?	dravidisch, austroasiatisch	indoeuropäisch
7 Vorderasien, Nordafrika	„japhetisch“	„hamitisch“	semitisch
8 Mittel- und Südafrika	paläoafrikanisch	„sudanisch“	Bantu

Die erste Frage wird in dem Sinne beantwortet, daß man sich höchstens mit einer genetischen Einheit höheren Ranges als die Sprachfamilie (tsch. *rodina*, engl. *family*) begnügen sollte: dem Sprachstamm (tsch. *jazykový kmen*, engl. *phylum*).

Die zweite Frage wird durch die Aufstellung einer synthetischen Klassifikation beantwortet. Es gibt demnach außerhalb Amerika acht Makroareale; innerhalb jedes Makroareals sind drei Sprachschichten zu unterscheiden: eine archaische, eine primäre und eine sekundäre (die Tabelle auf d. S. 32).

Die sekundären und die primären Sprachen eines Makroareals bilden meistens einen Sprachstamm: 1 (indouralisch), 2 (altaisch), 3 (tibetochinesisch), 7 (semitohamitisch), 8 (Niger-Kongo u. a.) und wohl auch 4 („austrisch“) und 5 (australisch). Die Sprachen des Makroareals 9 (Amerika) sind bis jetzt wenig erforscht, doch ist zumindest in einzelnen Teilarealen etwa dieselbe Verteilung der Sprachen vorauszusetzen.

Hinsichtlich der dritten Frage nimmt der Verfasser einen skeptischen Standpunkt ein. Die Anhänger der neuen nostratischen Theorie (V. M. Illič-Svityč) versuchen, eine unbeweisbare These (von einer Spracheinheit, die vor mindestens 10 000 Jahren bestanden ist) zu beweisen. Besser als von einem nostratischen Großstamm (tsch. *velekmen*, engl. *macrophylum*) wäre demzufolge von einem nostratischen Sprachzyklus zu reden.

